

ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱԹԵՐԹ

ԻՆ. ՅԱՐԻ 1911

Տարեկան 16 ֆր. ոսկի — 6 րբ.:
 Վեցամսեայ՝ 8 ֆր. ոսկի — 3 րբ.:
 Մեկ թիս Վարժե 1-50 ֆր. — 70 կ.:

ԹԻԻ 4, ԱՊՐԻԼ

ՍԱՑԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

ԳՐԻԳՈՐԻ ՄԵԳԻՍԵՐՈՍԻ «ԳՈՄԵԿՏԱԿԱՆ»,
 ԸՄԲՐՈՂԱԿԱՆ ԼՈՒԹՈՒՄԸ

այլական հին մասնա-
 գրութիւնն իւրապ-
 եւայլ ժամանակա-
 շրջաններու համե-
 մատ, գանձան շա-
 հագրագական եր-
 եւոյթներ կը ներ-
 կայացնէ բանասեր-
 ներու: Անգիր ժա-

մանակներն ունին իրենց երգերու միացորդները:
 հինգերորդ դարը մեր առջեւ կը հանէ իւր «սի-
 րան», կատարեալ կազմակերպուած, ձեւընտիր
 լեզու մը, քերականօրէն անսգիւտ, միօրինա-
 կեալ, բազմաձեւութեանը մէջ զիրարմոտելի,
 վերջնապէս դասական լեզուէ մը պահանջուած
 կենսանաւորութեամբն ու միօրինակութեամբը, մի
 միակ հետեւելի լեզուն: Ունի միայն թերութիւն
 մը, որ իւրը չէ, այլ ժամանակակի կարճութեանը,
 քարգմանանոյ գպրութիւն մը ստեղծեց, շատ

ցանցաւ՝ ինքնուրոյն, իսկաւոր հայերէն երկեր
 ունեցաւ:

Թող ըսեն այլք ինչ որ ուզեն, բայց մեզի
 համար անլուծանելի հանգոյց մը, մանաւանդ
 թէ կնճիւ մըն է, թէ քնչպէս 406—450 կար-
 ճատեւ, կիսագարեան շրջանի մը մէջ՝ նորա-
 ստեղծ գրերով, նորակերտ հնչիւններով, նո-
 ռուսոյց աշակերտութեամբ՝ այնպիսի ուղղաձեւ,
 դասականութեան ամէն առաւելութիւններով
 օժտուած գրականութիւն մը կը հրամցուի,
 առանց նախընթաց փութիւնն անցած ըլլալու:
 Եթէ անցած է, ո՛ր են վաւերական ապացոյց-
 ներ. եթէ անցած չէ՝ իրաւունք ունինք անմի-
 րոնելի առեղծուածի մը առջեւ գտնելու զմեզ,
 եւ այսպիսի գրական առեղծուածի մը լուծման՝
 շատ քիչ ուշագրութիւն նուիրուած է ցայժմ:
 Գոնէ ազգաց գրականութեան պատմութեան
 մէջ՝ եզական երեւոյթ մըն է, «առանց գիր
 ճանշնալու յանկարծ հատորներ գրելու»: շափ
 հրաշալի...:

Արեւմտի դարը՝ զոր կ'ըմբռնենք Զ—Ը
 դար եղած ժամանակամիջոցին մէջ, ունի իւր
 շահեկան կողմերը՝ լեզուակազմութեան տեսա-
 կետով: Բայց առ այժմ այս ալ դուրս կը մնայ
 մեր քննութիւնէն:

Պղնձէ դարը՝ Ը—ԺԱ դարու գրականու-
 թիւնը, առաւելապէս կը շեշտուի՝ իրրեւ միջնա-
 կեալ դարերու յունական լեզուի ազդեցու-
 թեամբը կերպաւորուած հայերէն մը, որուն
 գլխաւոր ներկայացուցիչներէն մին այս անգամ

մեզի քննութեան նիւթ կը մտակարարէ, եւ է՝ Գրէֆօր Մաֆօրտը¹:

Պիտի չտեսնիր իմէ՛ք «ծովածաւալ Հմուտութեամբ» գիտնական Հայ մը անուանեց զՄաֆօրտը, որ կը վկայէ իւր անձին համար, թէ կարգապահ ու թարգմանած է իւր ձեռքն անցած ամէն գիրք, եւ իւր ծերութեան մէջ իսկ ջանալով է՝ Հայ գրականութեան գանձը նորոշար գրութիւններով ձօնացնելու (Մագ. Բաղթ. Կոստ. էջ 66): Նոյնպէս պիտի չտեսնիր՝ Ղրղ. դարու Անահիտ Շիրակացւոյն նման «գիտնական» անունը տալու Մագօրտին ալ, ինչ իւր ժամանակին ամենահմուտ եւ բանիւրուն գրողներէն միոյն²:

Բայց Մագօրտին անձին եւ ուսման վրայ ուսումնասիրութիւն մը գրել չէ մեր նպատակը, այլ մեր խորհրդածութեանց նիւթ պիտի մտակարարէ Գր. Մագօրտը ուրիշ տեսակետով: —

Պր. Կ. Կոստանեանց՝ մեր գրագէտ բարեկամը, մեծ ծառայութիւն մը մտաւոյ Հայ գրականութեան՝ հրատարակելով անցեալ տարի՝ Գր. Մագօրտին ծանօթ նամակները: 1869ին արդէն V. Langlois փափաք կը յայտնէր որ այս «կարեւոր նամակաց հաւաքածոն... տպագրուէր» (տ Ար. էջ 60):

Այս նամակներէն քանի մը հասը հրատարակած էր Մեմբանի, Էմիլի, «Հանդէս Ամսօրեայի», «Բազմավէպի», «Բանասերի», «Հանդէս Հայագիտութեան», եւն, միջոցաւ (տ. մանրամասն տեղեկութիւններ այս մասին Պր. Կոստ. ի հրատարակութեան մէջ, էջ 247—8): Բայց ամբողջական նամակներու՝ այսպէս ըսենք՝ Մաֆօրտին Գրէֆօր Բալթիցը ահա՛ կատարեց Պր. Կ. Կոստանեանց: Խոսուած է այս հրատարակութեան վրայ՝ ի մէջ այլոց «Հնգ. Ամսօրեայի», 1910 (էջ 125—27) եւ «Բազմավէպի», մէջ 1910, (էջ 314) եւ 1911 Յունուար, (էջ 45—48)³:

¹ Հայերէն լեզուի ժամանակին բաժանման համար համաժողովի ի մէջ այլոց, մեր «Բարէ լեզու-նիտ»-ն լինեալ, 1908, էջ 116—128, նշանակեալ մեր «Ոսկեգարբ» հայերէնի խմբիւրը Ա. Խեմ: 1908:

² Ահա թէ ինչպէս կ'որակէ զինքը Victor Langlois՝ նամակներէն գտնելով զինքը. «Chaque de ses lettres renferme en effet des détails curieux sur les sujets les plus divers, et l'on ne saurait mieux qualifier notre auteur qu'en lui donnant le titre d'encyclopediste, Ext. Nr. 3, Journ. Asiat. 1869, էջ 3:

³ Բայց կ'ենեայ թէ այս վերջին քննադատը ժամանակ տանցած չէ՝ թէ՛ մը աւել խորախափանց աշխույժ նշանակ. Մագօրտին վրայ, սրբվհետեւ իւր «Պարսկան

Գր. Մագօրտին նամակներուն մէջ կան այնպիսիներ [մանաւանդ չափաբերական նամակներէն], որոնք յունարանութեամբ գրուած են, եւ կան ոմանք, որոնք թէեւ յունարէն չեն, բայց հայերէն ալ չեն կրնար համարուիլ, գոնէ Հայ բանասէրներու բոլոր գրաբարագիտութեամբն ու աշխարհաբարագիտութեամբն մօրօշմօշ չեն կրնար մեկնուիլ, այնպիսի խորթն ու գոժարկունաց են¹: Ասոց մէջ գլխաւոր տեղը կը գրաւէ «Գաֆօրտին», ըսուածն, որ Պր. Կոստ. ի հրատարակութեան մէջ 21 (= 87րդ) է:

Այս չափաբերական նամակն՝ Պր. Կոստ. ի եւ Էմիլի հրատարակութեանց մէջ, ուղղուած է «Ա. Հնգոյս յուսումն իմաստից» (էջ 238²), իսկ Վիեն. Մատեն. 27րդ Հեռագրին մէջ, Պր. Նորայրի՝ «Բանասերի» մէջ 1900ին հրատարակած ուսումնասիրեալ քննարկին, նշնակեալ Ա-

շեռուղեւ, լսա՛ կը նուստանայի զՄագօրտին: Եւ պարզ «ցոյցաբար», այսինքն «ցոյցաւ», մը ցոյց կու տայ զինքը Le style c'est l'homme թէ՛ ճշմարտ է, պատճառ մը չունիք զՄագօրտին «ցոյցաւ», անուանելու: Բայց ուսուց զինուորականի մը միտքը չէր կրնար տգէտ վարժապետի մը գրելը գործածել: Լեզուն իրթնութիւնն իսկ անոր բնութեան մէկ յայտարար նշանն է թող Մագօրտին պէն 5 հեղինակ ունենայիք: Եւ զինքը հասնողին կը պարգևէինք ի փոխան 50 վարժապետներ: Մենք կը հիշանանք — Եւ անկէ հետ ցոյց՝ մեզի յառաջ գրողներ — Մագօրտին մտքին վրայ, եւ քննադատ մը կ'ընէ պարզապէս թէ նմանինը այսպիսի մտանադիր մը: Մեր պատշաճ-նային՝ կ'ենեայ լսա՛ երկուստեք խմբագիրը, անուանեալ կը թուի իրմ յառաջ գրողներու խօսքերը: Ահա թէ՛ ի մէջ այլոց, ինչպէս կ'որակէ զՄագօրտին՝ Եր. Լատա. էջ 41—2: «Գրողը որդի քաջին Վասակոյ, եղևն եւ գնաց առաջ թագուորին. քանից որ իմաստուն էր եւ խելաւոր յոյժ սաստանային գրքը, Որդիս Թե Ո՛Ր ԱՅԼ Ո՞Ր... եւ մեծարեալ է նման ահա՛ զպատիւ մագօրտին: Եւն:

Ա. Խեմուր տար վրայ Ներսէս Զնորճաւոր խօսքերը եւ Գր. Մագօրտին գիտնական — լուսանկարը՝ ամբողջ գծերով յերեւան կ'ենէ:

⁴ Եղբ իմաստուն եւ համարեալ եւ ներքին եւ արտաքին ուսման իմաստներով վարժամար ի մանկական տիղ... Եւ պատուեալ յինչնային եւ ի մեծանունաց պատանան՝ ըստ արժանաց քաջաւորութեանն եւ լոյս Մեծութեամբ ԳԻՅՈՒԹԵԱՆԻՆԵՆ ԵՆ ԼՆՆԵԱՐՈՒՄԵՆ, 840 Հ. Գար. Վ. Զարհանելեան «Հայկական հին պարտիթիւն», 3 84 ի մէջէն, էջ 576.

⁵ «Սա անձին [Մագօրտին] արգիւնքը պէտք է անմոռաց պահուի Հայ մասնագիտութեան մէջ, ոչ թէ իւր անիմանալի լեզուաբան ուսման օրէնքուն համար, այլ Հայ մասնագիտութեան մէջ իւր իրաւունք անման նամակներուն պատճառաւ» Եւ Սա. Կալիպ. ուսումնասիրութիւն, Հ. 8. Զաւեան, Վիեն. 1892, էջ 28:

⁶ Եւ զգրքմանս թէ Պր. Կոստ. ինչպէս կ'ըսած է էջ 305 ընել թէ թողի ճակատը գրեթէ ամբողջ «Ա. Հնգոյս յուսումն իմաստից» եւ նշանակուած: «Բանասեր» գոնէ անուան ըլլալու է: Մենք ծանօթ 5 քննարկներէն միայն 2ին մէջ այսպէս է:

տոնեան Հարց՝ ձեռագրին մէջ կը կրէ այս տիպադար. «Բան իմաստաբանի, զոր ստեղծել է Տէր ինչպէս Գրիգորի Մօզոսի հոգով» (Գրիգոր Մօզոսի զեպոյ կը դառնայ այս նամակը):

Ինչպէս քիչ մը ետքը պիտի տեսնենք, այս նամակն ուղղուած է «Երէւնոյ յոյն Գրիգորի Հայրենի (Մագ. Կոստ. էջ 109, իսկ Վիենն. ձեռ. էջ 128):

Արդ այս նամակն իբր «Հանելուկ, մը, իբր «անհասկնալի գրուած», մը նկատուած տարիներէ ի վեր, բախտն ունեցաւ առարկայ դառնալու Պր. Նորայրի ուշագրութեան, որ՝ ինչպէս ինքը կը պատմէ, առաջին անգամ ինքն ալ քաջուած չէ «անիմանալի», համարելու զայն՝ իրմէ յառաջ այս նիւթին վերայօք գորղ-ներուն հետ միաձայն (ս. «Բանասեր», անդ.) բայց յետոյ յաջողած է՝ այս նամակին մէկ մասին լուծուիմը գտնելու՝ նոյն իսկ Մագիստրոսի ձեռքը եղած:

Փութակնք ըսել ուրիշ՝ «Դոյզմու» չէ լուծուիմը:

«Գամագտականը, կազմուած է ծայրա-նուն = acrostiche երկու կտորներէ, որոնց սկզբնատառերը կը կազմեն «Գ ր ի գ ո Ր Մ ա գ ի ս տ ր [ո ս], բառերը՝, Ամբողջը 15 անհասկնալի տառերէ (հասկանալիներէ) կը բաղկանայ: «Գրիգոր», բաղկացեալ է 6 տառ-ներէ, զորոնք մեկնած է արդէն ինքն Մագիստրոս, բայց այս մեկնութիւնն անձանօթ էր մնացած ցայտմը՝ ինչպէս իրաւամբ կը դիտէ Պր. Նորայր, բանասերներէ, եւ ինքն՝ Պր. Նորայր, առաջինն եղաւ որ այս մեկնութիւնը յե-րեւան հանեց, իսկ յաջորդ «Մագիստրոս», ծայրանունը կապող 9 հաստուածիկներուն հա-

մար՝ «անյայտ է դեռեւս, կ'ըսէ. հետք է թէ գտնուի եւ այն ի լուսագոյն ձեռագրի» (Բանա-սեր, 120):

Պր. Կոստանեանց իւր հրատարակութենէն օրինակ մը նուիրած ըլլալով եւ մեզի, սո-վն ակամ սկսանք կարգաւ այս յետադարեան համարուած մատենագին ալ՝ բառաբացող ընե-լու համար: Երբ այս «Գամագտականին», հա-սանք, նախընթաց քանի մը կարճ չափարեա-կաններու նման, «Երեւոյն», երեւցաւ մեզի եւ պարզապէս կարդալով անցանք՝ տեսակ մը առավական «Թռչող լեզու», համարելով: Բայց Պր. Կոստանեանցի ծանօթութեանց մէջ նշա-նակուած գտնելով Պր. Նորայրի ըրած գիւտը, ինչպէս ընտանիք է՝ հետաքրքրուեցանք. բացինք «Բանասերը», եւ վեր ի վերոյ համարուածութիւն մը բառական եղաւ համոզեցիւ համար թէ Պր. Նորայր հանած էր Մագիստրոսի ձեռքը գրիգոր՝ խաւարէ ի լոյս աշխարհ, անձանօթ բեւեռագրութիւն մը լուծած էր: Քանի մը կէտերն ի բաց առնելով՝ զորոնք յետոյ պիտի տեսնենք, ընդհանրելի էին Պր. Նորայրի համա-նոս պատճառաբանութիւնները:

Բայց «հար է թէ գտնուի եւ այն ի լուսագոյն ձեռագրի» խօսքը՝ զոր գրած է Պր. Նորայր, յայտնի կը ցուցնէին որ նամակին ճիս-ցեալ 9 հաստուածներն, անհասկնալի հայերէն մը նկատուած ըլլալով՝ շատ ճառարարէն «անմեկնելի» կը ստորագրուէին՝ նոյն իսկ Պր. Նորայրի կողմէն, եւ կը յետաձգուէր ասոնց մեկնութիւնը — ad calendae graecas, Միկը չուգեցինք այս «լուսագոյն ձեռագրի», գիւտին սպասել. ուղեցինք մեր հայերէնի ունեցած փա-նաքի ծանօթութեամբ ոտնարձակ ըլլալ այս խոսացեալ խրթնացեալ թփուտքի մէջ. թա-փանցել ուղեցինք Մագիստրոսի մտաքը՝ եթէ ոչ ամբողջովին եւ ըստ ամենայն մասանց, գտնէ մասնակի եւ իբր փորձ, մեր քննութեան իբր մանրացող աւելնելով մեր ձեռքը՝ նոյն իսկ Մա-գիստրոսի աճ ու բառամթերքը: Պր. Նորայրի նախագիւտ յայտնութիւնն այս նամակին առա-ջին մասին լուծմանը, գրգռեց մեր ծաշակը՝ գտնէ երկուքէն գտիչ ըլլալու պատիւը մեզի սեպհականելու: Յաջողեցանք: —

Առ այս գիտաւորաբար 3 շարժառիթ ունեցանք:

Նախ՝ Պր. Կոստ. է էջ 283 մէկ խօսքը. «26, 22 եւ 21 (մեր քննութեան առաւ 87րդը) թղթերը յատկապէս նշանակութիւն ունին Հայոց լեզուի բառարանի համար, նոքա

1 Մեր խղճարեք հաճած է ընդօրինակել յատկա-պէս այս առթիւ եւ զգնել մեր 1910 Վերինը՝ Վ. Հ. Ի. Վ. Արապեան, որուն հրապարակած մեր ընդհանրաթիւնը՝ «Նոյնպէս առիթ ունեցանք համամասնելու. Միւնիսթի Միւ-քանեան օրինակը, զոր յատկապէս՝ այս առթիւ, բերել առիթ: Արապեան մատենագրութեան երկրորդ տեսլի-սքնութեան մը:

2 Ընթերցող անգիտութիւն մը իւր տայ հոս V. Langlois: «Lettre en forme d'acrostiche que Grégoire écrivit sur les diverses syllabes! de son nom, Գրիգոր Մագիստրոս: [Մագիստրոս իւր անունը կազմող Գրիգոր անունն է այս նամակը, բայց իւր անունը այլ-նաչ. «Երեւոյն» բառ-գործ չունին այս նամակին մէջ.] C'est une pièce complé-ment illisible et qu'il est impossible de traduire (կը հաստատուէ). Car elle roule entièrement sur des jeux de mots qui n'offrent aucun (հիմա պիտի կարենանք ըսել-offrent un!) sens raisonnable en français. Mémoire sur la vie et les écrits du Prince G. M. [ext. d. J. As. զոր յե-ւեցինք վերը] էջ 28:

իրենց մէջ պարունակում են հնացած եւ վաղուց գործածութեան մէջ չեղած բառեր, որոնք առաջին հերթին են, Ահաւասիկ այս հերթին թափառեան գոնէ քանի մը հատը լուսաւորելու համար՝ ամբողջացնել ուղեցիկը — այնքան «Գամագտական», նամակին լուծումը: Եւ իրար պիտի տեսնեն՝ այսպիսի նիւթերով շահագործող բանասերը՝ մեր մանրակոյզ խուզարկութեանց մէջ, թէ՛ շատ մը բառեր լուսաւորեցան, շատերուն գրութեան յետոյ որոշուեցաւ, շատերուն իմաստն ուղղուեցաւ: Եւ որպէս զի անսայմաք ընթանանք մեր քննութեան մէջ՝ չբաշխուեցանք հոն, ուր նոյն իսկ մեզի տարակուսելի կ'երևային մեր մեկնութիւնները, հարցական նշանով մը՝ համագումարէն ծաշակն — արժեքներու: Փութեանք ըսելու. քանի մը հարցականներու (7—8) օգնութեամբ ինչէն է — միջոցաւ — լուծուած ինչն համար — էլ 9 հարցականներն — էլ էր 40 որ:

Երկրորդ: Գիտ մ'ընէ յաջողեցաւ մեզի. եւ այս — գրական գիւտը տեղ մը յիշատակուած չէ ցարդ. այս գիւտն է Մագիստրոս հերթին է յոյն կատակերգակ Արիստոփանէսի՝ գրութեանց, եւ զոր՝ այս «Գամագտական»-ին մէջ յաւանդէ կը յիշատակէ: Բայց երբ «հետեւած» է կ'ըսենք, չենք իմանար թէ ամբողջապէս օրինակած է այս «Գամագտականը» Արիստոփանէսին (որուն ծանօթ է ինքը նոյն իսկ Նոնոս գրքին էջ 62), այլ գրելու կերպը, դեզարդէ բառեր չեղձարկուեցը, բառերու «երկգիտի» նշանակութիւնները, գրութեան դարձուածքներն են կը ձեւէ Արիստոփանէսին կա. զայսպիսի մը: Մտոյզ է, Մագիստրոս չունի այս յոյն կատակերգակին գրչէն ելած 1, 2 նոյն իսկ 3 (կարճ) րոպէի բաղկացեալ երկայն բառեր, որոնք ամբողջ նախագասութիւններ կը պարունակեն, բայց ունի այս կատակերգակին բառախաղերը:

Երկու փոքրիկ նմոյշներ կրնան գաղափար մը տալ. ազատ կը թարգմանենք Արիստոփանէսի «Հաւեր, կատակերգութեան» (Ա Արար. 6րդ տեսիլ).

«Օ՛ն ի մարտ, փոյթ, կտուցն ի գործ, մի տամսեր,
Յա՛ւ, կուէ՛, կոցէ՛, կեղէ՛, զարկ խեցին նախ երկուքի».

1 Յունարէն՝ Ἀριστοφάνης, Բրիտանիա յառաջ 450-ին ծնած ամենէն երեսն յոյն կատակերգակը: Մեզ հասած կատակերգութիւնները կարգաւորու է մարտի օրա-

26 յիշենք Մագիստրոսի՝ «Երեւալ, ծեփեալ, անհոյժ ոգեալ, յառեալը. կամ... «խանրեալ, մանրեալ, յարազինեալ, իսկոյն յահրեալ, (էջ 237) բառակոյտը:

Բայց Արիստոփանէս Մագիստրոսի միջոցութեան աւելի լաւ կը պատկերացնէ Արիստոփանէսի «Գորտեր» կատակերգութեան Գ. Արար. 2րդ տեսիլը, ուր Եւրիպիդէս եւ Էսկիլազոս (մենք պիտի ըսենք՝ Արիստոփանէս Մագիստրոս)՝ բանաստեղծութեան մրցանակն իրարմէ յափշտակել կը ձգնին՝ Գիտիստիսի առջեւ. այս դարձուած երկարածիք՝ բառերու — ամբողջապայուգիքին, առջեւ աշակերտ կը մնայ գեռ Մագիստրոս:

Ն'ըսէ Եւրիպիդէս (Էսկիլազոսի համար).

«Ես զինքը լաւ ճաննամ, արդէն թափանցած իւր ներքինն,
Գազանաստեղծիչ մըն է, հպարտաբան գունչ մը,
Բերան մ'ունի՝ տանձէ, կոպանէ, փականքէ թափուր,
Հսկայ շաղկապի մը, ամբարշտանաճարախառնութիւն...»

Էսկիլազոս (Եւրիպիդէսի համար).

Մտագիւ, ո՛վ ագարակագիտը հաւոյն՝ որդի դու, գուն կը Ժախ ինձի գէմ, գուն աման շաղկապփութեան,
Գուն խաղաղութեան, գուն տրեւանաճարախառնութիւն,
Արդ տուտեան պիտի ծաղանքներդ, ենն:

Աւելցուր ասոնց վրայ (ինչպէս վերն ըսինք) 1, 2, 3 ենն տողերով երկայն բառախաղերը եւ կը գտնեն Մագիստրոսի վարպետը...

Մագիստրոսի բառերն ու ոճերը քննած ատեն պիտի անդարդառնանք հարեւանցի իմն՝ Արիստոփանէսի այն դարձուածքներուն վրայ, որոնցմէ ներշնչուած է Մագիստրոս:

Մենք բնաւ չենք զարմանար այս նմանութեանց վրայ: Թունական ուսմամբ անկախ Մագիստրոս, «Անյաղձեանք», յունաստիպ լեզուի — դարբնողներուն մէջ՝ քաջ պարագլուխներն մին կը ներկայանայ: Երբեմն յունական թարգմանութեանցը մէջ այնպէս բառացի կառուած է իմաստին, որ առանց յունարէնի՝ հայե-

մտութիւն, երկնայն, բառախաղ, բառակոյտ, կանգնաշար երկայն բառեր կերտուել. արուեստը սորվելու համար:

1 Արիստոփանէս Եւրիպիդէսի մօրը, որ բանաստեղծութեան մէջ էր:

րեն գրածն հասկնալ գրեթէ անհնարին է: Այս կարգէն կրնայ համարուիլ «Պղատունի իմաստասիրի ճրամատիւթիւնը, Եւթիփոնն, Պաշտպանութիւն Սոկրատայ եւ Տիմէոս» (վեհեա. 1877, հրտրէ. Լ. Ա. Սուքրեան, էջ 1—174)։ «Պղատունի տրամախօսութիւնը յաղագս օրինաց եւ Միկուս», (վեհեա. 1890, հրտրէ. Լ. Գ. Զարեհանեան, էջ 1—477)։ Աւելի դիրքահաս հայերէնով մը գրուած են «Տաղասացութիւնը Գրիգորի Մազիստրոսի Պաշտպանութիւնը», (վեհեա. 1868, էջ 1—94 (էջ 95—99 խրթին), Նշնպէս «Նորագիտ պատասիկի ի գրոց տարերայց երկրաշարժութեան Նկարագրայ», ('Բազմա', 1884, էջ 30—34)։

«Գամագատկան», նամակն է հազնեբգութիւն (հագն. = կատակերգութիւն Արիստ. Գորիւ, էջ 1), բայց Մագիստրոսի չափերով, որոնց մէջ՝ կը խոստովանինք, չկրցանք առ այժմ խելք հասցնել. շատ ալ չկրցանք այս խելք գրով, որովհետեւ անհրաժեշտ կարեւորութիւն մը չունի նամակին մեկնութեան համար: Ասդին անդին կարելի եղաւ «մեծազնեան վեցաշափը», նկատել, բայց որոշակի հատու. վճիռ տալէ կը վախնանք: Եթէ մեր քննելի առաջին հասածն իսկ քննութեան առնուիք, մեր ըսած չափն կերպով մը յերեւան կու գայ, բայց ի 1—2 ոտքերէ: այսպէս.

Մատիւր գնւ ամ
մակագրութիւնն անմոմճ շանկան
Միւ[ն]յով մագ յիւ
Եւ զմեկ անկեան ըր՛ք ան մարդ
Երբնում յուզում յարար հնան...

Նկատելի են «մակագրութիւնն, անմոմաշական, միտելով, յարարուն», բառերու շափերը: Որոշակի եւ վճարաբար այն ստան կարելի է խօսիլ, երբ վերջնականապէս վերականգնենք ընագիրն եւ այս սեպակետով քննենք. առ այժմ «ընդ խաւար խարխախել», պիտի ըլլար: Ցաղաշարժութեան մէջ հմտագոյններու ասպարէզ բացողի թերեւս այն ստան՝ Մագիստրոսի խոյր տաղաշարժութիւններն ալ յաջողապէս մեկնելու:

Ինքը՝ Մագիստրոս, քաջ տաղասաց, տաղաշարժ, բայց իւր տաղաշարժութեան վարդապետութեան մէջ իսկ իրթնութեան: Եւ 31—33 ունի ոտանաւոր մը որ կրնայ մեկնուիլ 8 կամ 16 ոտով, եթէ երբեքն առաջին բառին վերջին վանկն երկարելով իր: չորս ոտք նկատենք

(այս ըսել կ'ուզէ «շարամանեալ ամանակօք ելիւրցեալ», ասութեամբը):

«Ողիպայայ սա քաղաութեայ,
նոր նաւելոց ի բարութեան:
Սա ներկեալ երկորակեան,
կարմրակերտիւ լուսափայլեան»,

Բայց յանգաւոր է այս ոտանաւորը, ուրեք չենք կրնար չափական նկատել: Արդ տեսե՛ք թէ ինչ վարդապետութիւններ կ'ընէ Մագիստրոս... «Բանգի ղիք քաջաց է եւ բերէ քաջաւորակ այս զկի բազմամանակացն աւարտեալ մեծազնեութեամբ, վեց անկեամբք յանկաւորեալ քառուք ձայնաւորք»՝ այիւ, նիւիւ, էիւ, այիւ¹. իսկ երկու բաղաձայնիք՝ իւիւ, նիւիւ եւ յօղաւորեալ է նիւիւ եւ բախեցեալ իւիւ, բաղաւորութեամբ [վեհեա՝ քաղաութեամբ] էիւ, այիւ եւ վարատամբ այիւ, նիւիւ, միւյ երկամանաւա եւ միւյ սըղիւ եւ երկուց ձայնորդաց՝ (էջ 33): Թերեւս ընթերցողն ալ առաջին տեսութեամբ՝ այս խառնաձայն բառակոյտէն բան մը հասկցած չէ, քիչ Դէ՛ ղէ՛, բայց ուշագիւր քննութեամբ կը մեկնուի այսպէս. օրինակ առնուիք մեր յառաջ բերած երկու տողերը. «մեր ոտանաւորը՝ ըսել կ'ուզէ Մագիստրոս, քաջերու կորուզութիւն [ոյք] է, եւ շատ մը ամանակներէն ետքը մեծազնեութեամբ քաջ կ'օրորի, վեց անկեամբք = վեց տողերով, վերջացած չորս ձայնաւորներով (օրինակ առնուիք՝ ըարութեան բառը)՝ այիւ, նիւիւ, էիւ, այիւ (= բարութեան). իսկ երկու բաղաձայններով, իւիւ եւ նիւիւ (= բարութեան). յօղաւորեալ [= վերջացած] է նիւիւ (= բարութեան) եւ բախեցեալ (= կրթնած կամ սկսած)՝ իւիւ (= բարութեան), բաղաւորութեամբ՝ [քաղաութեամբ, զոր կը մեկնէ Արիստի. Գորիւ = շրջաւորութիւն, պատաստութիւն] էիւ եւ այիւ (այսինքն՝ ի եւ ի իրենց մէջ կ'առնուին եւ ուր (= բարութեան), եւ վարատամբ [= զուրք ձգելով]՝ այիւ, նիւիւ (= բարութեան), մէկ երկամանակով (= բարութեան) եւ մէկ սղմամբ (= բարութեան = միայն նիւիւն ձայնը սղելով) եւ երկու երկբարբառներով (= բարութեան):

Մեր գիտցած տաղաշարժութեան մէջ այս պիտի գրերու եւ տառերու. նուրբ հաշիւներ չկան, բայց ինչն Մագիստրոս անուանուր է

¹ Ըսա վեհեա, Առաջիւր. իսկ Գր. Կատանեանց օտիւ «այիւ, էիւ, նիւ» այս փոփոխութեան կարեւորութիւնը քիչ մը ետքը կը տեսնենք:

մեր Գրիգորը...: Կ'երեւայ թէ «բռնեց» (ըստ վիճեն. ձեռագրի, իսկ Պր. Կոստ. տպած է էջ 33 «Եբրայեցի») բանաստեղծներ շատ սիրահար էին այսպիսի ձգձիւմութեանց, եւ նկատելի է՝ Գրիգոր Մագիստրոս այս ալ գիտէ:

Եթէ այսչափ խոսեցանք հարեւանցի՝ Գր. Մագիստրոսի տաղաշարութեան վրայ, պատճառն այն է որ մեր քննելի նամակը տաղաշարական գրուած մըն է: Մեր միայն չէր զՄագիստրոս նկատել իրեւ տաղաշարի, այսա թէ ոչ պիտի տարկուէինք երկարարանել այս քաջ վարպետին վրայ՝ իբր ընտանեացի, իբր աստեղագետ, իբր բժիշկ, իբր զինուորական, իբր փիլիսոփայ, իբր աստուածաբան, եւ ի վեր քան զամենայն իբր աստուածապաշտ ազգասեր մը:

Նորորդ շարժումներն է այն պարագան, որ ուզեցինք խաւարին վճռութենէ ի լոյս հանել երկու ձեռագիր բառաղիքներ, որոնցմէ մէյ մէկ օրինակ ունինք մեր մատենագրանին մէջ. Առաջինն է ընտրեցազոյնը (մեր մատենագր. թիւ 337. Յուլիան, Հ. Թ. Տաշեան)՝ «զոր արարեալ է մեծ վարչապետին վարդանայ ի խնդրոյ թագաւորին Հայոց Հեթմոյ (էջ 5), ունի 3 ման, առաջինը՝ քերականութիւն, երկրորդը կը մնայ՝ Արիստոփ. Գրէի բառահաւաքովը (յօդակ) եւ ի մարգարէս եւ ի նոր կտակարանս թարգմանեալ եւ մեկնեալ յերոսոյցոցն ի յոյս: եւ ի յունէն ի Հայ եւ կարգաւ», (էջ 137). երրորդը, ընդարձակագ յոյն, «Այս բառք քերթողականը, վասն չափոյ հոմերական տաղիցն: վասն զի քերթողական արհեստըն չափաբերական են եւ չափով վարեն», (էջ 159):

Իսկ երկրորդն է թիւ 41 ձեռագիրն¹, որ բառական ընդօրինակութիւն մըն է տպագիր օրինակէ մը: Համեմատութեամբ առաջնոյն (վարդանայ), շատ սխալագիր է, թէպէտ քիչ

մ'աւելի ընդարձակ, նոյն իսկ տպագիրը շատ ետ կը մնայ խորաբար քննարկելու կողմանէ վարդանայ բառագրքէն:

Ընդհանրապէս զՄագիստրոս հասկնալու համար այս բառագիրքներն ինչո՞ւր են: Թէ՛ Հայկազեան բառագիրքն եւ թէ՛ Ստ. Բոշքա եւ թէ՛ Պր. Նորայր գործածած են այս բառագիրքներն — մին՝ մէկ հատը միայն, իսկ ոմանք երկուքն ալ: Պր. Նորայր իւր միտն 77 բառերուն դժուարագոյնները 44 — 5 հատ, ըստ մասին գտած է «Թաղճող» նամակի մեկնութեան մէջ, եւ ըստ մասին այս բառագրոց մէջ, բայց որչափ զրանք գուշակել, ոչ ուղղակի, այլ Հայկազեանի միջնորդութեամբ: Եւ բնականն ալ այս էր արգէն: Սակայն «դոյն ինչ օժանդակեալ ի քերթողական բառից Արիս. Գրէի», («Բանասէր», 124) աստիճանէ կը վախճանք թէ այս բառագրոց կարեւորութիւնը նսմանայ: Ընդհակառակն, մենք չենք քաշուիր ըսելու թէ՛ մանաւանդ «գամագտակաւ», ինչ երկրորդ մեր քննելի մասին համար՝ շատ մեծ կարեւորութիւն ունին այս բառագիրքները: Պիտի ըսէինք նոյն իսկ աւելին. Եթէ պակսէին այս բառագիրքներն, ստուգիւ. անմեկնելի պիտի մնային «գամագտական» ընտրեցազոյնը — վկայութեան կուշած տանն առաջինը պիտի համառօտագրենք Ար. = Արիստակէս Գրիշ. իսկ երկրորդը՝ ձեռագիր կամ տպագիր (1698ինը) պիտի նշականէ՝ երմ. = Երեմիա վարդապետ:

Նշույզէս հոս գիտնել կու տանք որ Պր. Նորայր ըսած ասեն պէտք է հասկնալ «Բանասէր» ի 1900 թուին մէջ տպած ուսումնասիրութիւնը, պիտի համառօտենք՝ ՆԲ = Նորայր ի «Բանասիրտ» Պր. Կ. Կոստանեանցի հրատարակութիւնը պիտի նշանակենք ՄԿ = Մագիստրոս Կոստանեանցի հրատարակութիւն. Էմ. = Էմիլեան. Անտ. = Անտոնեան Հարց ձեռագրի ընդօրինակութիւնը. Վիեն = Վիեննական Միւթարեանք մատենագրանի թիւ 27 Մագիստրոսի ձեռագիրը: ՍՈ = Ստեփան Բոշքայի ընդարձակ ձեռագիր բառագիրքը, մեր մատեն. թիւ 6. ՀԲՈ. = Հայկազեան բառագիրքն երկհատոր: Ի մատենագրութենէ ինչո՞ւր մարդ յառաջ բերուած օրինակները մեր անձնական հաւաքածոյքն են, թէպէտ գտնուին անոնք երբեմն ՀԲՈ. ի մէջ ալ. իսկ ուր որ ինչ համար չենք նշանակել՝ նշան է թէ ՀԲՈ. ի գիման ենք: —

Գրիգոր Մագիստրոսի այս նամակն լուծմանը չմիջարկած, ներսի մեղի գիտողութիւն մը: Որ-

¹ «Եւլ. ցալի», հեղինակ՝ Հ. Թ. Տաշեան, այս ձեռագրին վրայ խօսած ասան կը համեմատէ զայն 1728ին ի Կ. Պոլսի տպած Երեմիա վ. ի բառագրքին հետ եւ գրելութեան ժամանակին նկատմամբ՝ կը գտնուի մեկնութիւն մը գտնել: Եւ ասկայն շատ դժուար է մեկնութիւնը: Մեր ունեցած ձեռագիրն օրինակուած չէ 1728ի տպագրութեան վրայէն, այլ 1698ին «Կ. Թաղճող» քաղաքի, եղած տպագրութեան վրայէն: Համեմատեցինք անձամբ, բառ առ բառ նոյն է: Հետաքրքրական է Յակոբաբ. «Բառ. դիրք Հայոց արարեալ է Սուրբ Էմիլեանի Երեմիայ վարդապետէ: Եւ եւ Սարգիս Եղիշկոյան աշխատասիրեալ, եւ զգուս աստուածաւունջ ցրոց ընդ մամ միւսարեալ: Որ եւ ըմբերողացն Աստուածաշունջ քրոց բաւական է լինով. տպագրեցաւ. ի Հայրապետութեան Յեան Դաճապետի ղաթուղիկոսի անմեղի հայոց: Ի Բաղկուսնայ քաղաքի ի թիփականութեան հայոց աշխէ, յուսիս Թ. ի թիփն Փրկչին 1698. յուսիս Թ.»,

ողէ Հոմերոս, ի գէման¹ ճնմարանի
սեւ զփրս, է — աստիճան

ճնմարանի ճոխառոցեալ ճանանաւտ.
ճշմարտութիւն ճշմարտութիւն ճշմարտութիւն

այլ մեզ մակսո իմրիականն մունչ,
այլ մեզ յայտնի յայտնի բան,

եւ քեզ մահիւզ: — — —
եւ մեզ յայտնիս [եւ յայտնիս եւ յայտնիս]

1. Գեման (= գեման) = ի միջոց, կրսե
տարակուսանք: Պիտի առաջարկէնք մեք
այս բառին իբրեւ նշանակութիւն սին լրացեալ,
եթէ ինչպէս պահել կ'ուզենք ինչն անծա-
նօթ բառը: Բայց լրացոյն կը համարինք
կարգաւ Գեման, ծնունդ բառէն «ժողովուրդ»,
բազմութիւն, եւ այն ատեն կը մեկնուի իր-
բեւ «ի բազմաց ժողովին» կամ «առաջի բազ-
մութեան ի ճեմարանին»

2. Համեմատութիւնը պահելու համար ստի-
պուեցանք շարքը փոխել. «կարծիս եւ
աներեւակ», բառերը գրուած են Մագիս-
տրոսի մեկնողական նախակին մէջ՝ «անյայտա-
կան», բառէն ետքը, որով կարգը կ'ըլլայ սեւ
քեզ անյայտական եւ կարծիս եւ աներեւակ
նորայն բանք»

5.

Ոյնք ըստանձնեալ [եւ] ողջախոհ իմ¹
ճշմարտութիւն էս — —

ուղիփազունեալ³, պատ առեցեալ³ յժ-
լայս երեւեալ, օգնութիւն ընդդէմ է

լողէն՝ զստատաղութեան քոյ սթարուս
Հեփթայն՝ զարթոնութեան աս ճշմարտութիւն

ցնչոտեցից փաղպիական:
անբեկեցից հաւելեալ:

1. ՆԲ.ի տուած մեկնութիւնը լուսաւոր չէ:
Մեկնելու նախակէն՝ որ կ'ըսէ «իմ զօրութիւնս
եւ լոյսս երեւելով», շատ գիւրիւն է հաս-
կեալ առաջին տողին համապատասխան բա-
ռերն. «ոյնք ըստանձնեալ», այսինքն «վրաս
գտնուած = ուրեմն «իմ», զօրութիւնս եւ
«լուսաւորութիւնս» = ողջ մտածելու երեւե-

լով, Գեմարութիւնն է միայն «ողջախոհ»,
ածական իբր վերացեալ գոյական առնուած
ըլլալը: Բայց շատ քաջ կրնայ մեկնուիլ եւ
«իմ» զօրութիւն [զօրաւոր] եւ լոյս երեւեալ,
զօրաւոր եւ լուսաւոր երեւալովս [ըլլալովս],
ինչպէս կ'անկարկէ ալ ընդ աղօտ իմն ՆԲ:
Բացարձակապէս ընդելու է «ողջախոհիմ»,
բառը եւ գրելու է զատ զատ «ողջախոհ իմ»:

2. Ուղիփազունեալ = լոյս երեւեալ: Զար-
մանալի է ԱԳ.ի այս բառին տուած մեկնու-
թիւնը՝ «Ուղիփազունեալ իմ առի մտել», որուն
մէջ կը նշմարենք Մագիստրոսի էջ: Ուրի կը
մտածեայ քեզ ձեռն. բայց հետաքրքրութեան
համար կը յիշատակենք, չենք կրնար Մագիս-
տրոսի լեզուաւ խօսելով՝ «սեւեռագոյնիս
տորբանեւ» = պեղագոյնիս վարդապետել,
իսկ երբ. ունի «Ուղիփազունեալ = լուսա-
գիմը»:

3. Երբ. ունի Պատառայել = օգնել:

6.

Ռուհանակ եղանիմ փաստողիւ,
Աւերս — — — — —

Թերեք զթողալութիւն¹ տրոյիցես՝
ձեռն իւրեք լիւս — — — — —

ընթատրեցից² վնտական արգոք. —
ընթատրեցից յայտնի լուս — — — — —

յարքունս զքեզ ձգեալ եւ համոզեալ³
է լուս — — — — —

ի հուսկիցն կարծեցը:
ի քեզն արթոնութեան:

1. «Թողալութիւն», կը ներկայանայ թէ
ձեռագրաց մէջ եւ թէ հին բառագրոց մէջ
շատ տարբեր ձեւերու մէջ. ԱԳ. ունի
թրաւղակ = անգէտ, անկարգ, իսկ Երմ.
«Թրուչակ = անարգ», իւր պահէնք ձեռա-
գրաց «թողալութիւն», բայց պիտի նախըն-
տրէինք «թրուչակութիւն», ձեւը:

2. Ընթատրեցի է հոս բառը, զոր օրինակողներ
չփոխած են «ընթատրեց», բառին հետ
իսկ ՆԲ. այս «ընթատրեց», բառը՝ hypothesis-
ներով մեկնելն ետքը, կ'առաջարկէ տարա-
կուսանք «ընթատրեց», բառը: Բայց Մա-

